

COVENANT & CONVERSATION

RABİ LORD JONATHAN SACKS ל"צ ILE
ETİK ÜZERİNE DENEMELER

Covenant & Conversation yazılarına yönelik cömert sponsorlukları için Wohl Legacy'ye teşekkürlerimizle

Anımsatıcıları Birleştirmek

Şelah Leha

Bir an için zihninizde canlandırın: Hız sınırının biraz üstünde araba kullanıyorsunuz. Dikiz aynanızdan bir polis arabası görüyorsunuz. Yavaşlıyorsunuz. Hız limitini aşmanın, biri sizi izliyor olsa da olmasa da yanlış olduğunu gayet iyi biliyorsunuz, ama bir insanoğlu olarak, yakalanmak ve cezalandırılmak arasında fark görürüz.

Yakın bir geçmişte, gözleniyor olma duygusunun, topluma yararlı davranış üzerindeki etkisini sınamak üzere psikologlar tarafından bir dizi deney gerçekleştirildi. Chenbo Zhong, Vanessa Bohns ve Francesca Gino, anonimlik duygusunun bir fark yaratıp yaratmadığını görmek üzere bir deney oluşturdular. Bir grup öğrenciye, yeni bir ürün grubuna yönelik tepkileri test ettiklerini söyleyerek, rastgele ya güneş gözlükleri ya da normal gözlükler dağıttılar. Denekler ayrıca, ilgisiz görünen bir görev doğrultusunda, kendilerine verilen altı doların herhangi bir kısmını bir yabancıyla paylaşacaklardı. Normal gözlük takanlar ortalama 2,71 dolar verirken, güneş gözlüğü takmış olanlar ortalama 1,81 dolar verdiler. Sadece koyu renk gözlük takıyor ve dolayısıyla tanınmıyor ve tanınmıyor oldukları gerçeği bile cömertlik düzeyini düşürmüştü. Başka bir deneyde, araştırmacılar, bir sınavda kopya çekme fırsatı verilen öğrencilerin bunu loş bir odada yapma olasılıklarının, aydınlık bir odada yapma olasılıklarından daha fazla olduğunu gördüler.¹ Ne kadar gözlendiğimizi düşünüyorsak, o kadar ahlaklı ve cömert hale geliyoruz.

Kevin Haley ve Dan Fessler, bazı öğrencileri Diktatör Oyunu adlı deneyle test ettiler. Bu oyunda size, diyelim ki on dolar veriliyor ve bunun herhangi bir kısmını anonim bir yabancıyla paylaşma veya hiç paylaşmama fırsatı tanınmıyor. Deney öncesinde öğrencilerin bazılarının, bunun da deneyin bir parçası olduğu açıklanmaksızın, bilgisayar ekranı koruyucusu olarak kısa bir süreliğine bir

¹ Chen-Bo Zhong, Vanessa K. Bohns ve Francesca Gino, *Good Lamps Are the Best Police: Darkness Increases Dishonesty and Self-Interested Behavior* [İyi Lambalar En İyi Polistir: Karanlık, Sahtekârlığı ve Kendine Odaklı Davranışı Arttırıyor] *Psychological Science* 21 (2009), pp. 311–314.

çift göz gösterilirken, diğer deneklere farklı bir görüntü gösterildi. Gözleri içeren ekran koruyucusuna maruz kalanlar, yabancı kişiye diğerlerine göre %55 oranında daha fazla para verdiler. Başka bir araştırmada araştırmacılar üniversite koridoruna bir kahve makinesi yerleştirdiler. Gelip geçenler buradan kahve alıp yanındaki kutuya para bırakabiliyorlardı. Bazı haftalarda, yakınlardaki bir duvara, dikkatle bakan bir çift göz içeren bir poster asılıyordu. Gözlerin sergilendiği haftalarda insanlar, diğer zamanlara göre ortalama 2,76 kat daha fazla para bırakmışlardı.²

Bu araştırmaların alındığı *Big Gods* kitabının yazarı Ara Norenzayan, “izlenen insanlar, hoş insanlardır”³ sonucuna varmaktadır. Bu, dini dürüst ve özgeci davranışa yönelik bir kuvvet haline getiren etkenlerin bir parçasıdır: Tanrı’nın yaptıklarımızı görüyor olduğu. Batıda kişisel bir Tanrı’ya yönelik inanç köreltikçe CCTV⁴ ve başka yöntemlerle gözetlemenin arttırılmasına gerek duyulması bir rastlantı değildir. Voltaire bir keresinde, konu üzerindeki kendi kişisel fikri ne olursa olsun, kâhyasının ve diğer hizmetkârlarının Tanrı’ya inanan insanlar olmalarını istediğini, zira o zaman daha az aldatılacağını bildiğini söylemiştir.⁵

Bundan daha az aşikâr bir deneysel bulgu vardır. Buna göre, davranış şeklimizde fark yaratan etken basitçe inandığımız şeyler değil, daha ziyade bize bunun *hatırlatılması*dır. Brandon Randolph-Seng ve Michael Nielsen tarafından yürütülen bir deneyde, katılımcılara 100 milisaniyeden daha az bir süre için görünüp kaybolan sözcükler gösterilmişti. Bu süre, bu sözcüklerin beyin tarafından algılanmasına yetecek kadar uzundu, ama bilinçli farkındalık için yeteri kadar uzun değildi. Bunun ardından katılımcılara, kopya çekme fırsatına sahip oldukları bir sınav verildi. Kendilerine Tanrı ile bağlantılı sözcükler gösterilmiş olan katılımcılar, nötr sözcüklerin gösterildiği diğerlerine göre, kopya çekmeye, kayda değer oranda daha az yatkınlık gösterdiler. Aynı sonuç, öncesinde bazı katılımcılardan On Emir’i, diğer katılımcılardan okudukları en son on kitabı hatırlamalarının istendiği başka bir deneyde de elde edildi. Sadece On Emir’in hatırlatılmış olması, kopya çekme eğilimini azaltmıştı.

Başka bir araştırmacı, Deepak Malhotra, Hristiyanların internet üzerinden yapılan hayırseverlik başvuruları için bağışta bulunmaya ne kadar gönüllü olduklarını araştırdı. Başvurunun Pazar günü yapıldığı durumlarda olumlu cevaplar, diğer günlere oranla yüzde 300 daha fazla olmuştu. Katılımcıların, dini inanç veya hayırsever bağışların önemi hakkındaki genel fikirlerinin Pazar ve diğer günler arasında değişiklik göstermediği aşikârdı. Dolayısıyla deney basitçe, Pazar günleri katılımcıların Tanrı hakkında düşüncelere sahip olmaya daha yatkın olduklarını ortaya koyuyordu. Buna benzer bir deney Fas’ta Müslümanlar arasında yürütüldü ve burada da insanların, yerel bir minareden ezan sesini duyabilecekleri bir yerde yaşadıkları takdirde cömertçe sadaka bağışında bulunmaya daha yatkın oldukları görüldü.

² Bu ve sıradaki paragraflar, Ara Norenzayan’ın, *Big Gods: How religion transformed cooperation and conflict* [Büyük Tanrılar: Din, İşbirliği ve Uyuşmazlığı Nasıl Dönüşüme Uğrattı] adlı kitabından (Princeton University Press, 2013, s. 13-54) alınmıştır.

³ A.g.e., s. 19.

⁴ Ç.N.: Kapalı devre televizyon.

⁵ Voltaire, *Political Writings* [Siyasi Yazılar], ed. David Williams (Cambridge, NY: Cambridge University Press, 1994), s. 190.

Norenzayan'ın vardığı sonuç, 'din, kişiden çok, durumdadır'⁶ şeklindeydi. Veya başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, davranışlarımızda fark yaratan şey, neye inandığımızdan çok, neye inandığımızın, bilinçaltında bile olsa, bize *hatırlatılmasıdır*.

İşte bu haftaki Şelah Leha *peraşasında* yer alan *tsitsit mitsvasının* ardındaki psikoloji de tam olarak budur.

Bu sizin *tsitsitiniz* olacak ve onu göreceksiniz ve A-Şem'in tüm emirlerini hatırlayacak ve gözeteceksiniz ve günahkârca arzularınızın ardından giderek kalbinizin ardından ve gözlerinizin ardından sapmayacaksınız. Böylece tüm emirlerimi hatırlayacak ve gözetecek ve Tanrı'nız için kutsal olacaksınız. (Bamidbar 15:39)

Talmud (Menahot 44a) bir anlık ahlaki zaafı belirli bir hayat kadını ziyaret etmeye karar veren bir adamın hikâyesini anlatır. Adam giysilerini çıkarma aşamasındayken *tsitsit*lerini görür ve o anda dona kalır. Kadın ona meselenin ne olduğunu sorar ve adam ona *tsitsitten* bahsederek, bu dört püskülün, işlemek üzere olduğu günahın suçlayıcı tanıkları haline geldiğini söyler. Kadın bu basit emrin gücünden o kadar etkilenir ki Yahudiliği kabul eder.

Bazen inanç ile ahlak arasındaki bağlantıyı anlamaktan geri kalırız. Dostoyevski'nin, şayet Tanrı var olmasaydı her şeyin caiz olacağını söylemiş olduğu şeklinde ünlü bir rivayet vardır.⁷ Ana akım Yahudi görüşü bu değildir. Rav Nisim Gaon'a göre, mantığın erişebildiği ahlaki buyruklar, insanlığın doğuşundan beri bağlayıcı olagelmıştır.⁸ Bir ahlak duygumuz vardır. Belli başlı şeylerin yanlış olduğunu biliriz. Ama aynı zamanda çatışmalı arzularımız da vardır. Yapmamamız gerektiğini bildiğimiz şeyleri yapmak bizi cezbeder ve birçok kez bu ayartmaya teslim de oluruz. Hayatında kilo vermeye çalışmış herhangi bir kişi bunun tam olarak ne anlama geldiğini gayet iyi bilir. Ahlak alanında, Tora "günahkârca arzularınızın ardından giderek kalbinizin ardından ve gözlerinizin ardından sapmaktan" (Bamidbar 15:39) bahsettiği zaman kastettiği tam olarak budur.

Ahlak duygusu, diye yazar James Q. Wilson, "değdiği her şeyi keskin bir çerçeveye aydınlatmak üzere dışarı doğru ışılan güçlü bir fener ışığı değildir." Daha ziyade, "belli belirsiz ve çok sayıda gölgeler yapan, güç ve tutku, ihtiras ve ideolojinin sert rüzgârlarında titreşen ve cızırdayan küçük bir kandil alevidir." Ve şöyle ekler Wilson: "Ama kalbe yaklaştırıldığı zaman, karanlığı uzaklaştırır ve ruhu ısıtır."⁹

Wittgenstein bir keresinde "Filozofun işi, anımsatıcıları bir araya getirmektir" demişti.¹⁰ Yahudilik açısından, harici işaretlerin – *tsitsit*, *mezuzâ* ve *tefilin* – amacı tam da budur: giysilerimizin üzerindeki, evlerimizin üzerindeki, kollarımızın ve başlarımızın üzerindeki, belli başlı şeylerin yanlış olduğuna ve bizi hiçbir insanoğlu görmüyorsa bile Tanrı'nın görmekte olduğuna ve bizden hesap soracağına dair anımsatıcıları bir araya getirmek. Yakın döneme ait araştırmaların sonucunda, artık

⁶ Norenzayan, *Big Gods*, p. 39.

⁷ Dostoyevski tam olarak bu sözleri söylememiştir, ama *Karamazov Kardeşler*'de (1880) buna benzer bir ifade kullanmıştır.

⁸ *Berahot* açıklamaları, giriş.

⁹ James Q. Wilson, *The Moral Sense* [Ahlak Duygusu], Free Press, 1993, s. 251.

¹⁰ *Philosophical Investigations* [Felsefi Soruşturmalar (Metis, 2017)], §127.

anımsatıcıların davranış şeklimiz üzerinde kayda değer bir fark yarattığına dair ampirik kanıtlara sahibiz.

“Kalp her şeyden daha düzenbazdır ve ümitsizce kötüdür; kim bilebilir onu?” demiştir Yirmeyau (17:9).

İnsan doğasının bereket ve lanetlerinden biri, mantık yürütme gücümüzü her zaman ve yalnızca rasyonelce hareket etmek için değil, aynı zamanda, yaptığımız şeylere, onları yapmamış olmamız gerektiğini bilmemize rağmen bahane bulmak ve makul kılmak için kullanıyor olmamızdır. Bu belki de Tora’nın, casuslarla ilgili olaydan öğrenmemizi arzu ettiği derslerden biridir. Şayet casuslar Tanrı’nın Mısır’a – antik dünyanın en güçlü imparatorluğuna – neler yaptığını hatırlarına getirmiş olsalardı “Bu halka saldıramayız, çünkü onlar bizden daha güçlüler” (Bamidbar 13:31) demezlerdi. Ama korkunun pençesine düşmüşlerdi. Güçlü duygular – özellikle de korku – algımızı çarpıtır. En temel tepkilerimizin kaynağı olan amigdalayı harekete geçirerek onun, kararlarımızın sonuçları hakkında rasyonelce düşünmemize olanak tanıyan prefrontal korteksi bastırmasına yol açar.

Tsitsit, içerdği mavi iplikle, bize gökleri hatırlatır ve eğer istikrarlı bir şekilde doğamızın iyi meleklerine uygun olarak hareket edeceksek en çok ihtiyaç duyacağımız şey de budur.

ŞABAT SOFRASI İÇİN SORULAR

1. Acaba neyin doğru ve neyin yanlış olduğuna dair anımsatıcılara tüm insanlar mı muhtaçtır? İyi insanlar bile mi?
2. Bize nasıl ahlaklı olacağımızı öğretmesi için dine ihtiyacımız var mıdır? Ateistler de ahlaklı olabilirler mi?
3. Din, ahlaklı insanlar ve ahlaklı cemaatler olarak yaşamlarımıza neler katar?